

Martićevom odnosu prema Sarajevu i društvu Naperdak (Mladen Bevanda), odnosu prema uglednoj brodskoj obitelji Brlić (Stjepan Blažanović), izvorima Kreševskog samostana (Stjepan Buljan), epistolarnoj korespondenciji koja se nalazi u vrelima franjevačkih Hercegovine (Andrija Nikić), prosvjetnoj ulozi fra Martića (Ignacije Gavran), pristupu fra Martiću u književnoj kritici s osvrtom na djelo Otona Knezovića iz 1931. godine (Miroslav Palameta), nepoznatom doprinosu fra Martića u pisanju školskih knjiga (Vlado Pandžić) i kritici radova Ilije Kecmanovića u pogledu vrednovanja fra Grge Martića (Zdravko Sančević). U dijelu zbornika koji se odnosi na duhovne teme nalaze se tri rada: Marka Karamatića o duhovnome liku fra Martića, Andrije Zirduma o djelatnosti fra Martića u Bosni Srebrnoj do 1870. i Vitomira Slugića Kreševkina o pastoralnom radu fra Martića u Sarajevu.

O fra Grgi Martiću dosta je već pisano. Hrvatski kritičari povijesti književnosti imali su oprečna mišljenja. Jedni su ga proglasili hrvatskim Homerom, a drugi su tek djelomično usvajali takva gledišta. Širi uvid u Martićev život omogućio je znanstveni skup održan 1972., koji je omogućio novu (re)valorizaciju. Prema Krešimiru Bagiću tada su autori pružili »uglavnom upotrebljivu mozaikalnu sliku opsežnog djela najistaknutijeg bosanskog franjevca 19. stoljeća, te tako i kvalitativno i kvantitativno obogatilo njegovu dotadašnju kritičku recepciju«. S ovim zbornikom radova prošireni su vidici, a pristup istraživača pokazao je da nije prevladao prigodničarski ton, nego analitička i argumentirana obradba.

Stjepan Matković

ANTE CUVALO, The Croatian National Movement 1966–1972, East European Monographs, Columbia University Press, New York 1990, 275 str.

Ovo je prva i zasad jedina historiografska studija (nastala 1988. godine) u kojoj su sustavno obrađena zbivanja u Hrvatskoj 1966.–1972. U nizu radova, domaćih i inozemnih, koji dotiču ovu problematiku 'hrvatski nacionalni pokret' se dotad usputno promatrao tek u kontekstu cjelovite povijesti Jugoslavije. Istodobno, kao što i sam autor uvodno konstatira, njihovo je temeljno obilježje da smještaju ova događanja u perspektivu odnosa Istoka i Zapada, pri čemu se jedinstvo i stabilnost tadašnje Jugoslavije uzimaju kao pretpostavka geopolitičke ravnoteže u Europi. Zato se i dogodilo da se jedna »prekomjerna decentralizacija« koja se javila kao dio nastojanja pokreta mogla smatrati negativnom, a njeni nositelji »opasnim nacionalističkim romantičarima«. Sva zapadna literatura, kaže Čuvalo, čak i ona koja je u pokretu vidjela liberalističku i humanizirajuću potku (kao npr. autor Pedro Ramet), ocijenila je da su lideri ovog pokreta 'ipak išli predaleko' i ugrozili stabilnost cijele tadašnje države. Takvim gledanjem većina se ove literature približila ondašnjem službenom jugoslaven-skom tumačenju.

Pristup za koji se autor opredjeljuje u svojoj analizi jest nastojanje da se pokret promatra sam po sebi: u svojim ciljevima, razlozima, uzrocima i prirodi. U ovom kratkom prikazu treba istaknuti neke zanimljive teze Čuvalove knjige.

To što nije bilo 'čistke' u Partiji nakon političkog pada Rankovića, misli autor, razlogom je teških posljedica na unutarnacionalne odnose u Jugoslaviji (40.). Jer, u

tome su Hrvati i drugi nezadovoljni narodi vidjeli dokaz nacionalne nejednakosti i, osobito, signal da se hrvatski nacionalizam smatra opasnijim nego srpski. Zato su, između ostalog, hrvatski partijski lideri tog doba naglašavali da je unitarizam zapravo velikosrpski hegemonizam koji je osnovnim uzrokom za rast drugih nacionalizama. Isticali su, dapače, da je on još opasniji od centrifugalnih nacionalizama drugih, jer je dobro organiziran i s razvijenom infrastrukturom u saveznoj državi.

U spomenutoj je literaturi dosta proširena teza da su izvori nacionalnih suprotnosti u Jugoslaviji bile kulturne i religijske predrasude, osobito one između Hrvata i Srba – ali to nije točno, kaže autor, jer je u pretpovijesti toga politička i kulturna i, posebno, gospodarska različitost i nejednakost (77.). Korijeni hrvatskog nacionalizma dublji su i vezani uz nacionalnu povijest, u kojoj je prisutna stalna težnja da se uključivanjem u modernu Europu i svijet izbori svoje mjesto. Gospodarska su pitanja krajem šezdesetih godina pripomogla da se mnogo članova Saveza komunista u Hrvatskoj uključi u raspravu o međunacionalnim odnosima i to ih je približilo nacionalno svjesnim hrvatskim marksistima i tradicionalnim nacionalistima.

Na vrhuncu pokreta, sedamdesetih godina, partijsko su vodstvo činile tri frakcije – konzervativci, neokonzervativci i liberali. Desetom sjednicom CK SKH nastala je razdjelnica: došlo je do temeljne podjele na konzervativce i liberale. Nakon toga dio je liberala počeo oponirati vodstvu, smatrajući da je ono preambiciozno u svojim zahtjevima za nacionalnom emancipacijom i istodobno 'premekano' u odnosu spram političke akcije intelektualaca i studenata. Taj dio bivših liberala postao je neokonzervativan i približio se konzervativcima, dok su oni s vrha Partije, 'progresivci', kasnije nazvani od partijskih funkcionara 'nacionalističkom frakcijom', postali bliži inteligenciji. Vodstvo, koje je nakon X. sjednice legitimiralo hrvatski nacionalni pokret, ideološki je, po Čuvalu, sljednik loze 'nacionalno svjesnog marksizma' koji je u Hrvatskoj nastao prije i za vrijeme II. svjetskog rata (a koja tradicija je uvijek bila protudogmatska i nacionalno šire orijentirana nego boljševizirano vodstvo KPJ/SKJ) (134.). 'Progresivci' su, kaže autor, imali moral, ideološku ispravnost i podršku naroda, a njihovi oponenti političku, vojnu i gospodarsku moć u svojim rukama.

Osim malog broja režimskih apologeta, hrvatsku humanističku inteligenciju činile su kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina dvije osnovne grupe: nacionalno orijentirani intelektualci i internacionalni marksisti (141.). Prva grupa je djelovala u Matici hrvatskoj, na Sveučilištu i u časopisima, zagovarajući nacionalnu državnost kao pitanje od temeljnog političkog i nacionalnog značaja. Iako su internacionalisti imali drugačiji odnos prema nacionalnom pitanju, njihova je djelatnost u to vrijeme ipak jako važna zbog kritičkog propitivanja nekih teorijskih i ideoloških pitanja.

Autor smatra da je neposredna uloga Katoličke crkve u pokretu bila od minimalnog značenja. Između progresivnog partijskog vodstva i visokih crkvenih autoriteta vladala je u to vrijeme, po njemu, određena vrsta 'primirja'. Budući da Crkva nije bila sigurna u ishod zbivanja, prihvatila je, kaže Čuvalo, politiku čekanja. On iznosi i tvrdnju da je konzervativni dio crkvene hijerarhije stvarno bio bliži neokonzervativcima u SK nego 'progresivcima' ili nacionalistima, objašnjavajući to samorazumijevanjem njihove pozicije u KC-u – mislili su, slično konzervativcima u državi, da treba štiti društvo od liberalne 'anarhije' (156.–7.). Čak i nakon političke 'čistke' u Hrvatskoj 1971. i 1972. godine, kaže Čuvalo, Crkva je prilično nevoljko i malo protestirala vlastima oko progona studenata i intelektualaca. Neosporno, Crkva je imala, dugo-ročno gledano, pozitivnu ulogu u hrvatskom nacionalnom osvješćenju, jer je stalno bila politička i ideološka protuteža komunizmu. To što Crkva nije imala značajniju političku ulogu u pokretu kako su neki očekivali može se objasniti, po autoru, time što je ona dulje vrijeme, ograničena u svom djelovanju, 'upravljala' svoje privrženike u čisto 'eshatološku' sferu i time depolitizirala mase. Na taj način, misli Čuvalo, ona je zapravo pomogla režimu u uspostavljanju potpune socijalne kontrole.

Razvoj 'hrvatskog nacionalnog pokreta' Čuvalo vidi u tri razdoblja: prvo od 1965. do 1968. godine, drugo od 1968. do 1970. i zadnje od siječnja 1971. do prosinca 1971.

godine. »Niti jedna od suprotstavljenih ideoloških strana, ni Komunistička partija ni religijske institucije nisu bile sposobne ostvariti nacionalno jedinstvo hrvatske nacije. Inteligencija, potekla iz različitih društvenih i ideoloških sredina bila je baš ona, koja je pridonijela nacionalnom jedinstvu.«(187.) Dakle, u prvoj fazi intelektualci su postali glasnogovornici hrvatskih nacionalnih ciljeva, da bi kasnije do istih shvaćanja došli i novi liberalni elementi u partiji, iako su oni govorili u terminima 'klasne borbe', za razliku od intelektualaca, koji su upotrebljavali i nacionalne i klasne reference. Osnovno je, u to vrijeme, da ni intelektualci niti partijsko vodstvo zapravo ne dovode u pitanje državu ili sustav same po sebi, nego traže dosljednu primjenu temeljnih partijskih načela, i to osobito onih koji su se ticali hrvatskih nacionalnih interesa. U trećoj fazi pokret je zadobio masovnu podršku. Ali, on zapravo nikad nije bio organizacijski čvrst, nego kombinacija djelatnosti različitih grupa, od kojih su tri središta najvažnija: Matica hrvatska (»Duša pokreta su bili intelektualci koji su se okupili oko MH«), vrh SKH i studenti na Sveučilištu (»pravi idealisti pokreta«). Uloga partijskog vodstva bila je ogromna, ali mu je nedostajalo moći i sposobnosti da transformira masovnu podršku u političku akciju (189.). »Progresivci su postali narodni tribuni, ali jedino političko oružje koje su imali bile su neorganizirane mase.« Komentirajući hladan, pa i negativan politički odnos Zapada prema pokretu, autor ističe da je partijsko rukovodstvo propustilo ozbiljnije se baviti pitanjem odnosa Zapada i Istoka.

U kontekstu nacionalne povijesti ova se zbivanja, po Čuvalu, mogu prepoznati kao nastavak hrvatske nacionalne borbe započete sredinom 19. stoljeća, a koja se od tada kretala neprestano kroz dva opredjeljenja – za hrvatsku državnost u Jugoslaviji i za njenu potpunu neovisnost. Hrvatski nacionalni pokret u mnogočemu, po autoru, liči na HSS Stjepana Radića: u dihotomiji starčevićanstva i jugoslavenstva Radić je bio između – nije tražio rušenje Jugoslavije, nego hrvatsku državnost u njoj (190.).

Knjiga ima sedam poglavlja: Izvori i ideologija modernog hrvatskog nacionalizma (5.–21.), Decentralizacija sredinom šezdesetih i nacionalno pitanje u Jugoslaviji (22.–45.), Razvoj hrvatskog osvješćenja šezdesetih (46.–76.), Hrvatski nacionalizam i jugoslavensko gospodarstvo (77.–103.), Kulturni nacionalizam (104.–125.), Socijalni elementi hrvatskog nacionalnog pokreta (126.–157.), Put u Karadordevo (158.–186.) i Zaključak (187.–195.).

Opsežne bilješke (210.–253.) i bibliografija (254.–271.) svjedoče da je autor svoju analizu iscrpno argumentirao, koristeći svu tada postojeću literaturu različite provenijencije a također i komentare u svjetskom tisku onog doba. Treba pohvaliti jednostavnost stila koja bi, uz potrebu da se i domaća javnost upozna s vrijednom analizom ovih zbivanja, trebala biti preporuka hrvatskom prijevodu ove monografije.

Katarina Spehrić

DARKO SAGRAK, Zagreb 1941.–1945., vlastita naklada, Zagreb, 1995., 285 str., ilustr.

Pitanja vezana za povijest NDH vrlo su osjetljiva i povjesničari se često razilaze u svojim interpretacijama. U doba komunističkog sustava mnoga su se pitanja prešućivala, ili su bila rezervirana za tiskovine i knjige koje su izlazile u emigraciji, a dobro znamo da su one bile nedostupne javnom mijenju. Nastankom samostalne Hrvatske